

Maskenin Maskesini Düşürmek

Bir gün gelip hijyenik maskenin bir tasarım sorunsalı haline geleceğini öngöremezdik. Bugün tam da bunu yaşamın merkezine koymuş gibi gözüküyoruz. Maske artık çok daha “şık” tasarım meselelerini sollararak başrole yerleşmiş izlenimini veriyor.

1

2

Bahar Şener-Pedgley ■ Tasarlanan her şey kültürleri ve toplumları etkilediği gibi, kültürler ve toplumlar da kendi inanç sistemleri, değerleri ve yaşam tarzlarıyla, tasarımcıların neyi, neden ve nasıl tasarlayacağını etkiler. İnsanlar ve tasarlanmış dünya arasında, tasarım ve tasarlanan arasında sürekli bir etkileşim vardır. Peki, gündemimizdeki Covid-19 pandemisinin tanımlayıcı sembolü haline gelen maskenin kültürel önemi nedir?

2018 yılında, son sınıf öğrencilerimizden Oğuz Boz, Mezuniyet Projeleri dersi kapsamında, projesini maske tasarımı üzerine geliştirmek istediğini, bizlere (dersin eğitim kadrosuna) de “Bir gün hepimiz dışarıya çıkarken kendimizi korumak için maske takmak zorunda kalacağız, en azından bunu sık bir şekilde yapabilmeliyiz!” dediğinde, kendisine ikna olmamış bir bakış atmış olabiliriz, o “bir gün”ün aslında bu kadar yakında olacağını kestiremeden...

Aslında benzer bir diyaloga çok da yabancı değildim, henüz ülkeye taze ayak basmış, son üç yılını İngiltere Liverpool Üniversitesi’nin kardeş-kampüs olarak adlandırdığı Çin’in Xi’an Jiaotong

Üniversitesi ile ortaklaşa yürüteceği Endüstriyel Tasarım programını kurup müfredatı düzenlemekle geçirmiştim. Öğrencilerimin büyük çoğunluğu bu programın sağladığı değişim imkanıyla Çin’den gelmişlerdi. Neredeyse tamamı bitirme projelerinde maske tasarımı ya da iç-mekan hava temizleme cihazı tasarımı üzerinde çalışmak istediklerini söylediklerinde, “İyi ama, neden?” diye sormuştum. Öğrencilerimden Nival, bana oldukça şanslı olduğunu, çünkü sınıftaki arkadaşlarının aksine Çin’de havası temiz olup da sokaklarında maske takmadan dolaşabilecek sayılı şehirlere birinden (maalesef adını hatırlayamasam da) geldiğini söylemişti.

Sonrasında, Oğuz’un projesi “Aurora”, seri üretimi uygun formu ve kişiselleştirilebilir yapısıyla hasta ya da gaz maskesi imajından uzaklaşarak günlük hayatta kullanımı arzu edilecek bir aksesuar dili sunan, kullanıcıları kirli havadan korurken aynı zamanda havadaki partikül miktarını analiz edebilen kişiselleştirilebilir bir akıllı maske olarak gelişti.

Geçen yıl Şubat ayında, Wuhan’daki

1-2 Oğuz Boz, “Aurora” (Proje: ODTÜ Endüstriyel Tasarım Bölümü, Danışman firma: Venn IDC).

3 17. yüzyılda veba ile mücadele doktorların kullandığı maskeler (Wikimedia Commons).

4 “Maske-19”, Aile içi şiddete mağdur kalan kadınları korumaya yönelik kampanya posterleri [Mascarilla 19 - Instituto Canario de Igualdad (ICI)].

korona salgını haberi önce internette dolaşmaya, ardından televizyon haberlerinde altyazı olarak geçmeye başladı. Türkiye’de ve dünyadaki çoğu insan için oldukça uzak, bize yabancı bir sorundu. Dışarıda (ve hatta iç mekanlarda) maskeyle dolaşmamızın gerekeceği ise hala gerçek dışı, hatta rahatsız edici bir düşünceydi. Bu zamana kadar sokakta tek tük maskeyle dolaşanları gördüğümüzde belki kaçamak bakışlar atmışlığımız, bir tür rahatsızlığı olduğunu varsaydığımız için “aman her ne ise bize bulaşmasın” diye geniş yaylar çizerek yürümüşlüğümüz dahi vardı. İlerleyen günlerde haberlerde, herkesin maske takması şart koşulacak diye anons ediliyordu. Aradan geçen bir yıl sonunda, yani şimdilerde, suçlayıcı bakışlarımızı sokakta maske takmayanlara yöneltir olduk.

Sosyal mesafeyi koruma - tasarımın öngöremediği

Tarihsel açıdan ele alındığında, maske, 17. yüzyılda bubonik veba kurbanlarını tedavi ve izole etmekle görevli doktorlar tarafından kullanılıyordu. Maskeler, gaga benzeri burun uzantılarının içerisine hem havayı arındırma hem de hastalık ve ölümün kokusunu engellemek için doldurulan ot ve baharatlarla beraber “veba ustaları” olarak da adlandırılan doktorların koruyucu giysilerine eşlik ediyordu. Maskelerin büyük boyutlu tasarımlarının öngörülemez bir sonucu da doktorların bulaşıcı hastalık taşıyan hastaları doğal olarak kendilerinden

uzak tutabilmeleriydi. Ayrıca, ürkütücü görünüşlerinden dolayı insanlar doktorlara belli bir mesafeden fazla yaklaşmaktan korkuyor, çünkü bu maskeler çok korkulan ölümcül bir hastalığı sembolize ediyordu.

Maskeli damgası

Maske, yaygın olarak kullanıcısını olası enfeksiyonlardan korumak ve etraftakileri güvence altına almak için olsa da, maske takanların enfekte olduğu varsayımı sıklıkla yaşanan bir durum. Maskeler farklı kültürlerde farklı şekillerde, anlamlarda ve işlevlerde karşımıza çıkıyor. Bu kültürel referansların herkes tarafından aynı şekilde anlaşılabilmesi de mümkün tabii. Farklı kültürleri bu gözle değerlendirecek olursak, örneğin, yoğun hava kirliliği ve viral salgınları deneyimlemiş olan Asya metropollerinde yüz maskesi takmak sadece yaygın olmakla kalmayıp, oldukça da kabul gören bir pratik. Japonya’da, milyonlarca kişinin ölümüne yol açan 1957 Asya gribi salgını, volkanik patlama ve 20. yüzyılın hızlı sanayileşmesi gibi ardarda meydana gelen olaylar, koruyucu tedbir olarak halkı şal, peçe ve maskelerle yüzlerini örtmeye yöneltiyor.

Doğu Asya’da maskelerin günlük hayatta daha kabul görür olması yine kültürel açıdan değerlendirilebilir. Örneğin, kolektivist bağları güçlü olan kültürlerde, insanlar başkalarını rahatsız etmemeye ve uyumu korumaya özellikle daha çok dikkat ediyor. Gerektiğinde maske

takmak, başkalarını önemsemek mesajını veriyor. Taoizmde nefes alma, sağlıklı olmanın merkezi olarak görülüyor. Batı’da ise, maskeler daha uğursuz çağrışımlarda bulunuyor. Örneğin, Fransızca “masque” kelimesi “yüzü gizleyen nesne”; Katalanca “mascarar” “yüzü siyaha bulama”; Orta Çağ Latince’sinde “masca” “kabus” anlamına geliyor.

Covid-19 salgınında maskeler

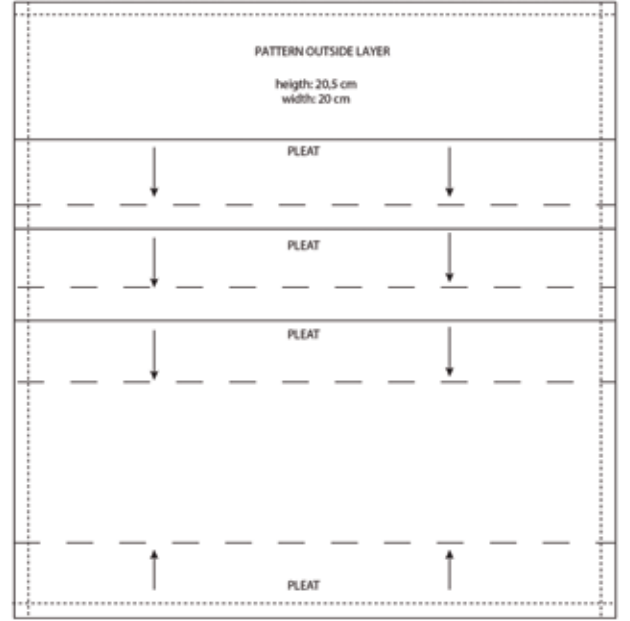
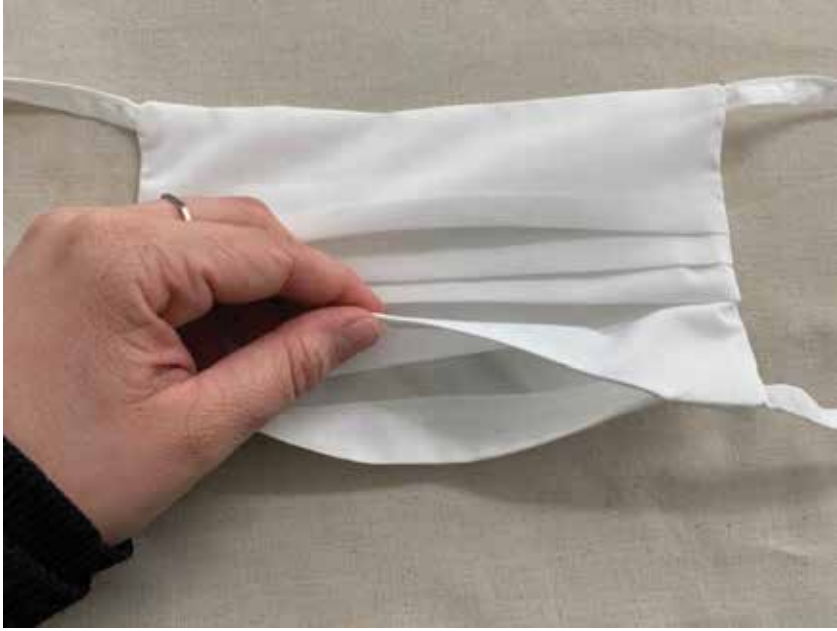
Bugün ise, ekonominin, politikaların, kültürlerin ve dinlerin izin verdiği oranda maskeler herkes için. Virüs korkusu devam ettiği sürece, yüz maskeleri yoğun ve kirli metropol sokaklarında daha da yaygınlaşacak; paltolarımıza, atıklarımıza eşlik eden ve zamanla yeni kültürel anlamlar kazanacak olan yeni bir aksesuar haline gelecek gibi görünüyor. Teknik olarak, maske her zaman aynı amaca hizmet etmekte, ancak Covid-19 şüphesiz yeni anlamları hızlandırıyor. Kültürün, ülkelerin, bölgelerin ve altkültürlerin etkisi altında, insanlar maskelere farklı yaklaşıyor; bu yaklaşım farklılıkları ise çok yaratıcı çözüm çeşitliliklerine yol açıyor.

Materyalist dünya

İlk etapta, kişisel koruyucu ekipmanı olarak kabul edilen maskelerin dünya çapındaki yaşanan sıkıntı nedeniyle fahiş fiyatlara satılması, halkı maske satın almaktan caydırdı. Sınırlı kaynağın ön saflarda yer alan sağlık görevlileri için ayrılması gerekiyordu. Bu durum, el yapımı çözümleri canlandıran,

3

4

5-6 Corona'ya Karşı Yaratıcılar grubunun hazırladığı açık-erişimli maske kalıbından üretilen maske ve dış kısmına ait dikiş şablonu örneği (Creatives tegen Corona / CC BY-NC-SA 4.0).

7-8 İtalyan tasarım stüdyosu Talking Hands'in yeniden kullanılabilir maskeleri (Fotoğraf: Matteo De Mayda. Talking Hands'in izniyle).

9 Olmadık yerlerde karşımıza çıkan terk edilmiş maskeler (Fotoğraf: Bahar Şener-Pedgley).

dönüştürülmüş eski tişörtlerden süslenmiş bez parçalarına kadar uzanan zengin bir üretim şekline yol açtı. Ne yazık ki, bu tür dokuma kumaşlardan yapılan, cerrahi olmayan maskeler virüslere karşı çok fazla koruma sağlayamıyor. Cerrahi maskenin teknik işlevinin temelinde, virüsün geçebileceği büyüklükteki delikleri tıkayabilmek için dokuma yapılmadan, eritilip gözeneklere püskürtülerek üretilen polipropilen kumaş bulunuyor. Bu tür malzemeler, çocuk bezi, su arıtma ve klima

cihazlarının filtreleri gibi birçok yerde karşımıza çıkıyor.

Yoğunlukla Çin'de üretilmekte olan maskelerin kıtlığı, bir nevi ticaret çılgınlığına yol açtı. Çin, doğal olarak ilk etapta kendi ihtiyaçlarını gözetmek istemesiyle bir anda tekel konumuna sahip olunca oldukça olumsuz bir imaj ortaya çıktı ve maske adeta güç siyasetinin bir sembolü haline geldi. Günümüz pandemi koşullarında önemi daha da artan maske ihtiyacı, beraberinde küresel mücadelede uluslararası siyasetin gerçeklerini ve serbest piyasa sınırlarını da ortaya koydu. Maske, aynı zamanda insanların fiziksel ürünleri satın alarak güvenliklerini garantileme yönündeki muazzam dürtülerini de ortaya çıkardı. Dolayısıyla, maskenin pandemi öncesi taşıdığı güven sembolü daha da güçlendi ve şüphesiz bundan sonra da bizlere yaşamakta olduğumuz bu dönemi hatırlatan bir sembol olarak anılarımızda yerini alacak.

Bu durumu değerlendirmeyi bilen sanatçılar, moda tasarımcıları, Chanel, Prada ve Gucci gibi moda evleri de yeni sembolik işlevler kattıkları maskeler üretmeye başladılar. Bunlara, el işi maskeleriyle başkalarına yardım eden bireyler, dayanışma grupları; piyasadaki boşluğa hızlı bir şekilde cevap vererek, erkekler, kadınlar, çocuklar ve her türlü altkültür için daha gelişmiş ya da yeniden kullanılabilir maskelerle yeni talepler yaratan girişimciler de katıldı. Telefon kılıflarından sonra maske, bireylerin kimliklerini ve sosyal statülerini göstermenin yeni ifade şekli olma yolunda. Öyle ki, belli bir ücret karşılığında aylık maske abonelikleri sunarak bunu hizmete dönüştüren şirketler de ortaya çıkmış durumda.

Maske-19

Maskelerin taşıdığı yeni anlamlar dijital çağda daha da hızlı yayılmakta. Kanarya Adaları'nda Covid-19 salgını ve evde izolasyon sırasında aile içi şiddete mağdur kalanların yardım istemesini sağlayan, özel bir kod geliştiriliyor. Eczaneden "Maske 19" talep ettiklerinde, müşterilere siparişin teslim edileceği adresi soran eczacı, artık adresini bildiği eve yardım yollamak için polisi arıyor. Bu kod, İspanya genelinin yanısıra Fransa, Almanya, İtalya, Norveç ve Arjantin'de de uygulamaya geçmiş durumda.

Güven ve umut tılsımı

Sağlık hizmetleri açısından bakıldığında, maske kullanımı ölüm-kalım meselesiyken, salgın süresince maskeler güven ve umudu simgeleyen bir tılsım haline geldiler, asıl işlevleri adeta ikinci planda tutulur oldu. Diğer taraftan, özellikle hasta ve sağlık personelinin iletişimine ve etkileşimine başka bir açıdan bakarsak, maske yakınlaşmaya engel olan, hastayı uzaklaştıran ve yalnızlık hissettiren bir bariyer görevi görüyor. Maskelerin birincil olan koruyucu işlevlerinin ötesinde, ekonomik ve siyasi savaşlarda da kullanılması, sosyal ve kültürel anlamlara ve uygulamalara sahip olması, sadece görünüm değil insanların ruh halatine de dokunması, tasarımcılara yeni çözümler sunmaları için meydan okuyan bir alan sunuyor.

Maskeli fotoğraflar

Maskeler, salgın ve beraberinde gelen kısıtlamaların başlamasıyla gittiğimiz her yere bizimle gelip alışverişlere, seyahatlerimize, mezuniyet törenlerine, fotoğraflarımıza davetsiz konuk olmaya devam ediyor. Geriye dönüp albümleri karıştırdığımızda, yüzümüzü kaplayan, kolumuzu takılmış, yandan tutturulmuş ya da hızlıca çenemizin altına itirilmiş olsa dahi resimlerden kesip çıkartamayacağımız maskeler ister istemez düğünlere, *selfie*'lere de damgalarını vurdular bile.

Maske tasarımlarına yeni yaklaşımlar Bir anda hayatımızın merkezine yerleşen maskeler, ister istemez farklı tasarım okullarında öğrenci projeleri, profesyonel tasarımcıların işleri ve hatta yarışma temalarının da gündemine oturdu.

Geçen seneye göre durumlar farklılık gösterse de, özellikle sağlık çalışanları için maskelere ve diğer koruyucu giysilere erişim, dünyanın birçok yerinde hala ciddiyanı koruyor. 2020 yılı başlarında, Avrupa'nın en kötü etkilenen bölgelerinden biri olan Belçika'da, koruyucu giysilerin azalan kaynağına duydukları endişeyle Antwerp tabanlı tasarımcılar tarafından

bir girişim başlatılıyor. Maske, izolasyon elbiseleri ve koruyucu tulumlar için açık kaynak kalıplar üretmek üzere ortak platform Creatives tegen Corona'yı (CtC: Corona'ya Karşı Yaratıcılar) başlatmak için güçlerini birleştiriyorlar. Bütün beceri, kaynak ve ağlarını biraraya getirerek, doktor ve sağlık personeli tarafından da desteklenen bir dizi prototip üzerinde çalışmaya başlıyorlar. Hazırladıkları kesme dikiş şablonlarına dayanarak, küçük yerel atölyelerin yardımıyla bir hafta gibi kısa sürede yüzlerce maske ve giysi üretiliyor.

Tasarımda inovasyonu bir üst seviyeye taşıyan bu grup, maske ve giysi kalıplarına ücretsiz olarak erişilebilecek, üreticilerin ve sağlık kurumlarının ilgili iş ortakları ve tedarikçilerle bağlantı kurabilecekleri bir platform oluşturuyor. Tasarımcılar basın açıklamalarında açık erişime inandıklarını ve bu nedenle dikiş şablonlarını [creativestegencorona.be](https://www.creativestegencorona.be) ve [wikifactory.com/+ctc](https://www.wikifactory.com/+ctc) platformlarından ticari olmayan kullanım için Creative Commons BY-NC-SA 4.0 lisansı altında serbest bırakarak mümkün olduğunca büyük bir kitleye yayabilmeyi umduklarını belirtiyorlar. Çevrimiçi olarak sunulan bu kalıpların her biri yeniden kullanılabilir pamuklu veya dokuma olmayan tek kullanımlık malzemelere uygun tasarlanıyor. Ekip, endüstriyel üreticiler için talimatların yanısıra evde dikişe yönelik resimli kılavuzları da geliştiriyor.

Geleneksel tedarik zincirleri ve endüstriler kendi mücadelelerine devam ederken, benzer yaratıcı girişimler, çevik üretim stratejileri ve taze fikirleriyle dünyada sayıca artış gösteriyor. Bunların en

başarıları, genellikle disiplinlerarası işbirliğinin güçlü olduğu, sosyal tasarım, bilim, moda ve üretim alanlarını biraraya getirerek geniş çaplı bir şekilde halka ulaştırıyor oluyor. Dikkat çeken diğer projeler arasında, Tokujin Yoshioka'nın "hızlı ve kolay koruyucu yüz siperi", İtalyan tasarım stüdyosu Talking Hands'in yeniden kullanılabilir maskeleri ve Hollandalı sosyal girişimcilerden oluşan Makers Unite'm göçmenler ile birlikte ürettikleri maskeler yer alıyor.

Peki ya tek kullanımlık maskelerin çevresel etkileri? Henüz plastik şişe ve alışveriş torbalarına karşı savaşı kazanamamışken, plastik eldivenlere ve tek kullanımlık maskelere artık maalesef en olmadık yerlerde bile rastlamaya başladık. Hem işlev hem geniş sembolik anlamlar taşıyan maskelerin, her yönüyle değerlendirilip geliştirilmeye açık kullanım ve kullanım sonrası senaryoları, ürün tasarımcılarına oldukça zengin bir kapı aralamaya bir süre daha devam edecek gibi görünüyor.

■ Bahar Şener-Pedgley, Prof.Dr., ODTÜ Endüstriyel Tasarım Bölümü.

Kaynaklar:

- Howard, J. vd., "An evidence review of face masks against COVID-19", *PNAS*, Ocak 2021, 118(4)e2014564118: [https://doi.org/10.1073/pnas.2014564118].
- Higgins, Natalie, "Coronavirus: When home gets violent under lockdown in Europe", *BBC News*, 13 Nisan 2020: [https://www.bbc.com/news/world-europe-52216966] Erişim: Ocak 2021.
- Hitti, Natashah, "Tokujin Yoshioka shares three-step template for emergency face shields", *Dezeen*, 16 Nisan 2020: [https://www.dezeen.com/2020/04/16/tokujin-yoshioka-coronavirus-face-shield-design/] Erişim: Ocak 2021.